

ZEKÎ DİVANI VE DİVAN'DAKİ KERBELA MERSİYELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Gülay ŞAHİN*

Özet

Hız. Hüseyin'in ve beraberindeki pek çok kişinin şehit edilmesiyle sonuçlanan Kerbela olayı, Türk edebiyatında da önemli tesirler bırakmıştır. Hem yazılı hem sözlü edebiyatta bu olayın anlatıldığı veya olayla ilgili üzüntülerin dile getirildiği manzum ve mensur çok sayıda edebi tür ortaya çıkmıştır. Genel olarak "maktel" veya "maktel-i Hüseyin" olarak adlandırılan bu metinler, asırlardır okunmakta veya söylenmektedir. Divan şiirindeki mersiyelerin önemli bir kısmı Kerbela olayı ile ilgilidir. Divan şairleri, Hz. Hüseyin'in vefatına duydukları üzüntüyü gazel, kaside, mesnevi vb. nazım şekilleriyle kaleme aldıkları mersiyelerle dile getirmişlerdir. Bu şairlerinden birisi de Zekî'dir. 19. yüzyıl divan şairlerinden olan Zekî, şiirlerinde Alevilik-Bektaşılık unsurlarını yoğun bir şekilde kullanmıştır. Zekî Divânı'nda Kerbela faciasının anlatıldığı çok sayıda mersiye bulunmaktadır. Bu makalede, öncelikle Zekî ve Divan'ı tanıtılmış, Divan şiirindeki Kerbela mersiyesileri üzerinde durulmuş ve daha sonra Zekî'nin Kerbela konulu mersiyesi şekil ve muhteva özellikleri açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Zekî, Alevilik-Bektaşılık, Kerbelâ Olayı, Mersiye.

AN EVALUATION ON THE ZEKÎ'S DİVAN AND HIS KARBALA ELEGIES IN THE DİVAN

Abstract

Karbala event resulting in martyrdom Hussein and accompanied by many people has left important effects in Turkish literature. In verse and prose, a large number of poetry genre which they describe this event or express the pain about this event in both written and oral literature has emerged. These literary products generally called "maktel" or "maktel-i Hüseyin" have been read and song for centuries. A large part of elegies in Divan poetry is related to Karbala event. Divan poets have expressed their sadness about death of Hz. Hussein with elegies that they have been written such as "gazel", "kaside", "mesnevi" etc. forms of poetry. One of these poets is Zekî. Zekî who he is one of Divan poets of the nineteenth century have heavily used elements of Alawism-Bektashism in his poem. There are a large number of elegies that they tell Karbala tragedy in the Zekî's Divan. In this article, first have been introduced Zekî and his Divan are introduced first, and then Karbala elegies of Divan poetry, and Zekî's Karbala elegies in terms of form and content features are examined.

Keywords: Divan poetry, Zekî, Alawism-Bektashism, Karbala Event, Elegy.

* Bilim uzmanı, gulaysahin@windowslive.com

Giriş

Kerbela'daki elim olayın üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen hatıraları bugün de Türk kültüründe yaşamaya devam etmektedir. Tarih başta olmak üzere, edebiyat, müzik ve tiyatrodaki Kerbela olayının yansımaları oldukça güçlüdür. Özellikle edebiyat alanında doğrudan Kerbela'daki olayların anlatıldığı eserler oluşmuştur. Hem sözlü hem de yazılı edebiyatta karşımıza çıkan Kerbela metinleri, şekil ve yapı özelliklerinin dışında ortak hususlara vurgu yaparlar. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ve bu olayın İslam dünyasına verdiği acı, sıklıkla dile getirilen konular arasındadır. Kerbela faciasının anlatıldığı manzum ve mensur edebiyat ürünleri, toplumun her kesiminden rağbet görmüş, bazı metinler, olayın gerçekleştiği Muharrem ayında okunmuş ve kutsiyet kazanmıştır. Genel olarak "Maktel" veya "Maktel-i Hüseyin" şeklinde adlandırılan şiirler, büyük oranda kaside, gazel, mesnevi, terki-i bend ve terci-i bend şekillerinde yazılmıştır (Mengi, 1983: 91-92).

Divan edebiyatında Kerbela konulu eserler; manzum, mensur ve nazım-nesir karışık olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu türde verilmiş eserlerin genel adı "Maktel-i Hüseyin" dir. Maktellerin ilk örnekleri Arap edebiyatına aittir. Sonradan Fars ve Türk edebiyatlarında da görülmeye başlamıştır. Araplar edebiyatında Ebu Minhef'in "Kitâbu Maktel-i Hüseyin" ve Ebu'l-Ferec İsfahani'nin "Makâtîlü't-Tâlibîn", İran edebiyatında ise Hüseyin Vâiz Kâşî'nin "Ravzatü's-Şühedâ" adlı eserleri önem arz etmektedir. Bu eserler, Türkçeye tercüme edildiği gibi yeni "Maktel"lerin yazılmasına da vesile olmuşlardır (Arslan ve Aksoyak 1996: 49-50). XIV. Yüzyıl şairi Şazî'nin kaleme aldığı "Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin" (Çelebioğlu, 1999: 56-58), Türk edebiyatının ilk maktelidir. Bu konuda yazılmış diğer önemli eserler; Yahya bin Bahşî'nin "Maktel-i İmam-ı Hüseyin"i, Fuzûlî'nin "Hadikatü's-süeda"sı, Lamiî'nin "Maktel-i Âl-i Resûl" ve Hacı Nureddin Efendi'nin "Maktel-i Hüseyin" idir (Çağlayan, 1997: 32-34; And, 2002: 193-212; Güngör, 2003). Bu eserlerin içerisinde Fuzûlî'nin "Hadikatü's-süeda"sının özel bir yeri vardır. Bu eser özellikle Anadolu Yörükleri ve Bektaşîleri arasında, Muharrem aylarında on iki gün boyunca okunan kutsal bir eser haline gelmiştir (Beşe, 1941: 159).

Divan şiirinde Gelibolulu Mustafa Âli, Yazıcıoğlu Mehmet, Hayretî, Yenişehirli Avnî, Kara Fazlî, Fehîm-i Kadîm, Fuzûlî, Nâ'îlî, Hâkânî Mehmed Bey, Rûhî-i Bağdadî, Neşâtî, Behiştî, Keçecizâde İzzet Molla, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Osman Nevres, Yenişehirli Avnî ve Hersekli Arif Hikmet başta olmak üzere pek çok Divan şairi Kerbela konulu mersiye kaleme almıştır (Arslan ve Erdoğan 2009: 50-55, Çağlayan, 1997: 30-41). Alevî-Bektaşî kültürünü şiirlerine yoğun bir şekilde yansıtan ve Kerbela mersiyeleri yazan Divan şairlerinden birisi de Zekî'dir. Şiirlerini 19. yüzyılda kaleme almış olan Zekî'nin Divanı'nda derin bir ehl-i beyt sevgisi göze çarpmaktadır. Divanın önemli bir bölümünü oluşturan kaside ve gazellerde Hz.

Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve On İki İmam'a duyulan sevgi sıkça işlenmiştir. Ancak ehl-i beyt sevgisi işlenirken Kerbelâ olayının, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden dolayı duyulan üzüntünün ve On İki İmam'a duyulan sevginin ağırlık teşkil etmesi, Zekî'nin Alevî-Bektaşî kültür ortamlarında yetişmiş bir şair olabileceğini akla getirmektedir. Tabii bu konuların dışında Divan şiirinin klasik konuları olan ilahî aşk, sevgilinin güzelliği, kesrette olmanın verdiği sıkıntılar ve felekten yakınmalar da Zekî'nin şiirlerinde ele alınmıştır.

Bu çalışmanın konusunu, Zekî Divanı'ndaki Kerbela mersiyesi teşkil etmektedir. Zekî, Hz. Ali ve On İki İmam'la da ilgili şiirler yazmış olmasına rağmen, Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine ayrı bir önem vermiştir. Hz. Hüseyin'in ölümüne duyduğu üzüntüyü; gazel, kaside ve mesnevi nazım şekilleriyle yazdığı şiirlerle dile getirilmiştir. Şairin dünya görüşüyle de ilgili önemli bilgiler içeren bu şiirler, Zekî'yi usta bir mersiye şairi haline getirmektedir. Zekî'nin Kerbela mersiyelerinin şekil ve muhteva özellikleri açısından inceleneceği bu yazıda önce kısaca şairin hayatı ve Divan'ı üzerinde durulacaktır. İncelemenin sonunda Zekî'nin Kerbela olayına bakışı, bu olayı anlatma şekli, mersiyelerde kullandığı nazım şekilleri ve ölçüler hakkındaki bulgularımız verilecektir. Asıl konuya geçmeden önce bir hususu daha belirtmek istiyoruz. Divan şairleri başta olmak üzere Türk edebiyatındaki Kerbela mersiyesi, 2009 yılında Mehmet Arslan ve Mehtap Erdoğan tarafından bir araya getirilerek yayımlanmıştır (Arslan ve Erdoğan 2009). İnceleme konumuz olan metinler, bu antolojide yer almamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, konuyla ilgilenenlere yeni Kerbela mersiyesi sunmaktadır.

1. Zekî'nin Hayatı ve Divanı

1.1. Hayatı

Kaynaklarda Zekî adını taşıyan birkaç şair bulunmaktadır. Bu şairlere İsmail Belig'in "Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr" (Abdülkadiroğlu, 1985: 177), Safâî'nin "Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr" (Çapan, 2005: 267) ve Güftî'nin "Teşrifâtü's-Şu'arâ" (Yılmaz, 2001: 132) adlı tezkirelerinde, Şeyhî'nin "Vekâyiü'l-Fudalâ" ve Mehmet Nâil Tuman'ın "Tuhfe-i Nâili" (Kurnaz, 2001: 390) adlı eserlerinde rastlanmaktadır. Ancak Zekî adındaki bu şairlerin, Kerbela mersiyesini inceleyeceğimiz Zekî ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Çünkü yukarıdaki eserlerde yer alan Zekî mahlaslı şairlerin ölüm tarihleri, bu sanatçıların XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşadıklarını göstermektedir. Ayrıca divanda Keçecizâde İzzet Molla, Osman Nuri Paşa, Galip Paşa gibi XIX. yüzyılda yaşamış şahsiyetler için düşürülmüş tarihler de, Zekî'nin XIX. yüzyılda yaşamış olduğunun en güçlü kanıtıdır.

Tezkirelerin haricinde Bursalı Mehmed Tahir Bey'in "Osmanlı Müellifleri", İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın "Son Asır Türk Şairleri" ve Mehmed Süreyya'nın

“Sicill-i Osmanî” adlı eserlerinde de Zekî adına rastlanmaktadır. Ancak Zekî’den söz edilen bu maddelerde verilen bilgilerin sadece bir iki cümleden oluşması nedeniyle adı geçen sanatçılarla, inceleme konusu olan Zekî arasında herhangi bir bağlantı kurulamamıştır (Şahin, 2008: 1-2).

1.2. Divan’ı

Türk edebiyatında batı tesirinde bir dönemin başladığı 19. yüzyılda Zekî’nin bu divanı oluşurması, Divan şiiri geleneğinin hala varlığını devam ettirdiğini gösterir. Zekî’nin, Divan edebiyatının şekil geleneklerine ve ruhuna uygun şiirlerinin yer aldığı bu divanı, 19. yüzyılda istinsah edilmiştir. Bilinen başka bir nüshası yoktur. Eser İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi’nde demirbaş olarak 35515 numarada kayıtlı divan 30 varaktır. Talik hattıyla yazılmıştır. Satırlar eğik ve satır araları bozuktur (Şahin, 2008: 117-118).

Divanda 191 gazel, 4 kaside, 6 murabba, 2 muhammes, 7 tahmis, 7 müseddes, 1 terhib-i bend, 6 şarkı, 11 tarih, 3 mesnevi, 7 beyit, 4 tamamlanmamış şiir olmak üzere 248 şiir bulunmaktadır (Şahin, 2008: 9). Kasideler genellikle mersiye türünde olup, Kerbela olayına karşı duyulan üzüntü, Yezit’e duyulan öfke, ehl-i beyte ve On İki İmam’a, özellikle de Hz. Hüseyin’e duyulan sevgi anlatılmaktadır.

Divanda gazel ve kaside nazım şekillerinin yanı sıra beyit ve mısra şeklinde kaleme alınan 11 tarih manzumesi bulunmaktadır. Zekî, devrinde yaşamış önemli kişiler ve onların çocukları ile ilgili tarih düşürmüştür. Zekî hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmadığı için, divanındaki bu tarih manzumeleri büyük önem arz etmektedir. Nitekim verilen tarihler, şairin tarih düşürdüğü kişilerin XIX. Yüzyılda yaşadığını işaret etmektedir.

Zekî’nin divanını, pek çok şairin divanında olduğu gibi çoğunlukla gazeller oluşturmaktadır. Şairin 191 gazeli vardır. Gazellerin konusu genellikle tasavvufidir. İlk beş gazel naat türündedir. Gazelerde Allah aşkı ve Allah’a yakarış, Allah’a karşı duyulan mahcubiyet, masivanın verdiği sıkıntılar, Kerbelâ olayına karşı duyulan üzüntü, Hz. Ali, Hz. Hüseyin sevgisi gibi tasavvufi konuların yanında; sevgilinin güzellikleri, aşk, hasret acısı, felekten şikâyet gibi konular da işlenmiştir.

Diğer nazımşekillerine gelince, Divanda mesnevi şeklinde kafiyelenmiş iki şiir bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Şeyh Hasip Efendi adlı kişinin Zekî’ye yazmış olduğu bir şiire cevap niteliğindedir. Bu şiirin başlığında “Cevâb-nâme-i fakîr” ifadesinin bulunduğu. Zekî’nin bu şiiri, kırk beyit ve mesnevi şeklinde kafiyelenmiştir. Diğer şiir ise münacattır. Divanda toplam yedi beyit bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi musammatların içinde, diğerleri ise tarihler ile gazeller arasında yer almaktadır. Divanın sonunda “Nâ-tamâm ba’z eş’âr” başlığıyla şairin yarım kalmış şiirleri bulunmaktadır.

2. Zekî Divanı'ndaki Kerbelâ Mersiyeleri

Bu bölümde yapılan metin incelemeleri, İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde demirbaş olarak 35515 numarada kayıtlı el yazması Zekî Divanı üzerinde 2008 yılında Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tarafımızdan hazırlanmış olan “Zekî Divanı İnceleme-Metin-Dizin” adlı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Şiirler, beyitlerle ilgili numaralandırmalar ve kısaltmalar tezde kullanıldığı şekliyle verilmiştir. Buna göre; K.: Kaside, G.: Gazel, Ter.: Terkib-i Bent, Mes.: Mesnevi, Mur.: Murabba, T.: Tarih anlamındadır. Bu kısaltmaların yanında bulunan ilk rakam, şiirin tezdeki “Transkripsiyonlu Metni” başlıklı bölümdeki sırasını, ikinci rakam ise o şiirin kaçınıcı beyti ya da bendi olduğunu göstermektedir (Şahin, 2008).

2.1. Mersiyelerin Şekil Özellikleri

Zekî'nin, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini, Kerbelâ'yı ve Muharrem ayını konu alan müstakil şiirlerinin sayısı sekizdir. Bu şiirlerin nazım şekillerine göre dağılımı şöyledir:

Kaside	2	Gazel	4
Terkib-i bent	1	Mesnevi	1

Şiirlerin beyit sayıları ise şu şekildedir:

1. Kaside	9	38. Gazel	6
2. Kaside	13	111. Gazel	7
12. Gazel	5	1. Terkib-i Bent	5 bent
23. Gazel	9	3. Mesnevi	18

Şiirlerde kullanılan aruz kalıpları şunlardır:

Kaside	Fe'îlâtün/ Fe'îlâtün/ Fe'îlâtün/ Fe'îlün (1) Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün (1)
Gazel	Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün (2) Mefâ'îlün/ Mefâ'îlün/ Mefâ'îlün/ Mefâ'îlün (1) Müfte'îlün / Fâ'îlün / Müfte'îlün / Fâ'îlün (1)
Terkib-i bent	Fe'îlâtün/ Fe'îlâtün/ Fe'îlâtün/ Fe'îlün (1)
Mesnevi	Mef'ülü/ Fâ'îlâtü/ Mefâ'îlü/ Fâ'îlün (1)

2.2. Mersiyelerin İçerik Özellikleri

1. ve 2. kaside, nesip veya teşbib, girizgâh, methiye, fahriye, tegazzül ve dua bölümlerinden sadece birkaçını ihtiva etmektedir. Kasideler, teşbib bölümü olarak değerlendirilebilecek yas sahneleriyle başlamakta, methiye ile devam edip, dua bölümüyle son bulmaktadır. Zeki'nin Kerbela konulu gazellerinin hemen hemen her beyti yas sahnelerinden oluşmaktadır. Terkib-i bendin ilk bendi yas, 2. bendi felekten şikâyet, 3. bendi övgü, 4. bendi övgü ve Yezit'e beddua ve 5. bendi de On İki İmam'a övgü ve selam içeriklidir. Mesnevide ise tamamen On İki İmam'a duyulan sevgi ifade edilmiş, aralarda ve şiirin sonunda dua beyitlerine yer verilmiştir.

Sonuçta şiirlerin içeriğini; Kerbela olayından duyulan büyük üzüntü, böyle bir olay gerçekleştiği için felekten şikâyet, burada şehit olmuşların yüzü suyu hürmetine şairin kendisine ettiği dualar, şehitlere ve On İki İmam'a yapılan övgüler, gönderilen selamlar, Yezit'e edilen beddualar oluşturmaktadır.

2.2.1. Feleğe sitem

Divan şairleri için felekten yakınmak genel bir tutumdur. Şairler, ilahi ya da mecazi aşk olsun, dünyevi herhangi bir sıkıntı olsun, her fırsatta felekten şikayetçi olmayı adet edinmişlerdir. Şairler, Allah'ın insanoğluna yüklediği kader yükünü, feleğe çatarak hafifletmeye çalışmışlardır. Zeki'nin mersiyelerinde de durum farklı değildir. Özellikle terkib-i bent nazım şeklinde yazmış olduğu mersiyenin ikinci bendi tamamen bu mesele üzerinedir:

Ey felek ey felek ey zâlim ü gaddâr felek
 Neyledi saña o sulşân-ı cihân-dâr felek
 Hiç gelmez mi gayâ' Hazret-i Peyğamberden
 Saña ey çarh-ı denî keç-rev-i bî-'âr felek
 Etdiğin işe peşimâni de gelmez mi saña
 Niçe bir eyleyesin ehl-i dili zâr felek
 Sifle-perversin ezel sen niceciksiz biliriz
 Lîk bu rütbe nedir sende bu inkâr felek (Ter.1/2)

Bu bentte şair, feleği teşhis ederek karşısına almakta ve ondan Kerbela olayının hesabını sormaktadır. Bu bentte kullanılan soru cümleleri şairin öfkesinin şiddetini yansıtmaktadır. Felek için “zalim, gaddar, alçak, adi” gibi sıfatları kullanmakta, feleği böyle bir olaya mahal verdiği için utanmazlıkla, taş kalplilikle suçlamaktadır. Peyğamberden dahi utanmamasına, pişmanlık duymamasına üzüntü ve öfke ile birlikte şaşırılmaktadır.

Zekî'nin aşağıdaki beyitleri “yuf” ifadeleri nedeniyle şairin feleğe karşı sitemini küfür ve argo içerikli sözlere yer vermeden en ağır biçimde ifade ettiği beyitleridir. Şair, feleğin dert ehlinin ah oklarına karşı duyarsızlığından yakınmakta ve gökkubbenin yıkılıp perişan olmasını istemektedir.

Tîr-i âh-ı ehl-i derde kendiñi etdiñ siper
Yuf ey gerdün saña bundan ilâ-yevmi'l-ğesâb (G.23/7)

Yıķılsın bâm-ı eflâkiñ perişân olsun ağvâli
Yuf it rûzına devrânîñ bu gün mâh-ı Muğarremdir (G.38/5)

Zekî'ye göre Kerbela olayının iki sorumlusu vardır: Yezit ve felek. Şiirlerde Yezit'ten çok bahsedilmekle birlikte, olayla ilgili olarak feleğe sitem ağır basmaktadır. Yezit daha çok şairin beddua ifadelerinde karşımıza çıkmaktadır. Sonuçta olayın görünen sorumlusu Yezit, görünmeyen sorumlusu ise felektir.

2.2.2. Yas

Tarihte Muharrem ayının onunda Hz. Ali'nin, Hz. Muhammet'in kızı Hz. Fatma'dan olma en küçük oğlu Hz. Hüseyin'in şehit olması ile sonuçlanan hadiseye “Kerbela vakası” adı verilmiş ve bu olay devamlı olarak kınanmıştır (Noyan, 1985: 85). Alevî-Bektaşî inancında Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Muharrem ayı, yas ayı olarak kabul edilmiş ve bu ayda Hz. Hüseyin ve diğer Kerbela şehitleri törenlerle anılmıştır. Zekî'nin şiirlerinde yas sahneleri geniş yer tutmaktadır. Yas ile ilgili olarak yapılan tasvirlerde, şair ve yaranları ağlayıp inleyerek feryat etmektedir. Şair, ayrıca cümle cihanda şerefli gözlerin kana gark olmasını dilemekte; insanlardan ciğerlerini dağlamalarını, sinelerini ve yakalarını yırtmalarını, bağırlarını kebab etmelerini, şarabı, izzet ve işreti bırakıp, Yezit'e lanet ederek, yüzlerini toprağa bulaştırmalarını istemektedir.

Gönül çâk it girîbânîñ bu gün mâh-ı Muğarremdir
Aķıtsın ğûn-ı çeşmânîñ bu gün mâh-ı Muğarremdir
Semâvât ehlini bîdâr ķılsın âh-ı şeb-ġiriñ
İrişsün 'arşa eġġânîñ bu gün mâh-ı Muğarremdir
Şadâ-yı nâle-i zârından âh etsin Mesîġâ hem
Şutulsun mihrî dünyânîñ bu gün mâh-ı Muğarremdir
Ėezârân âh edip yâd eyle şâh-ı Kerbelâ ġâlîñ
İçip her gün ciğer ķanıñ bu gün mâh-ı Muğarremdir
Yıķılsın bâm-ı eflâkiñ perişân olsun ağvâli
Yuf it rûzına devrânîñ bu gün mâh-ı Muğarremdir
Ėüşeyn-i Kerbelânîñ 'aşķına âh et Zekî her dem
Fedâ ķıl baş ile cânîñ bu gün mâh-ı Muğarremdir (G.38)

Kerbela üzerine şiir yazmış divan şairlerinin hemen hepsi, bu olayı lanetlediği gibi, Muharrem ayına da temas etmişlerdir (Arslan ve Erdoğan 2009). Çünkü bu olayın gerçekleştiği zaman Muharrem ayına denk gelmiştir. Ayrıca Kerbela olayının anılması ve bu olayla ilgili mersiyelerin bu ayda okunması nedeniyle Kerbela mersiyelerinde Muharrem ayına özel bir yer ayrılmıştır. Zekî de bu geleneğe uyarak matem ayıyla ilgili bir mersiye kaleme almıştır.

2.2.3. Övgü

Divan şiirindeki mersiyelerde ve halk şiirindeki ağıtlarda, ölen kişiyle ilgili övgü ifadeleri geniş yer bulur. Kişinin ölümünün ardından üzüntü içerikli şiirlerin, ancak övülecek niteliklere sahip kişiler için yazılması ya da söylenmesi normaldir. Zekî'nin şiirlerinde Hz. Hüseyin'i kişisel özellikleri ile öven bölümler ya da adının geçtiği yerlerde yüceltici ifadeler oldukça fazladır. Bu şiirlerde Hz. Hüseyin'le beraber Hz. Muhammed'in soyu, Hz. Hasan, Hz. Fatma, Kerbela masumları, On İki İmam da övgülü ifadelerle anılmıştır. Bu övgüler için kullanılan sıfatlar şu şekildedir: Çazret-i şâh-ı şehîd-i Kerbelâ, evlâd-ı resûlün hûn-ı pâki, ey pest-i penâh-ı peykân, şâh-ı Kerbelâ, mâtem-i şeh-zâde-i şâh-ı dü-serâ, sultân-ı cihân-dâr, rûğ-ı pâk-i Ağmed-i Muhtâr, gül-i gülzâr-ı Zehrâ-yı Betûl, şâh-ı aqâlim-i velâyet yâ Gûseyn.

O ziyâ-bahş-ı şeref-dâde-i nesl-i Ağmed
 Zâtı vâlâ nesebi 'âlî Sa'îd ibn-i Sa'îd
 Şem'-i bezm-i ğarem-i Ağmed-i Muhtâr idi ol
 Eyledi sa'yiñe itfâ ede bir hîz ü pelîd (Ter.1/4)

2.2.4. Dua ve Beddua

Dua bölümü mersiyelerin temel bölümlerinden biridir. Şairler, bu bölümde değer verilen ve ölümünden derin üzüntü duyulan kişilerin ardından, onların ahiret saadetleri için dua ederler. Hatta mersiyelerde dualar, ölen kişiye edilen dualar ve şairin kendisine ettiği dualar olmak üzere iki bölümden oluşur. Ancak Kerbela mersiyelerinde şair, genellikle kendisi için dua eder ve şehitlerin ya da şehitler aracılığıyla Peygamber'in şefaatinin ister. Bu durum, muhtemelen İslam'da şehitlerin şefaet edebileceği inancından kaynaklanmaktadır (Çağlayan, 1997: 63). Onların günahlarının affolunması ve cennete gitmeleri için duaya ihtiyaç yoktur ve şair de böyle bir şeyi haddi olarak görmez. Zekî'nin mersiyelerinde de durum benzerdir. Dua bölümlerinde şair, tamamen kendisi için duacı olmuş ve ahirette şefaet dilemiştir. Hz. Hüseyin ve yakınları ile diğer şehitler için dua etmek yerine sık sık onlara selam yollamıştır:

Çağdan evlādına aşğābına şahīn dā'im
Çoğ şalātıla selām ola hemīşe her ān (K.1/7)

‘Āšī vü mücrim ü bī-çāre vü bī-kes bendeñi
Yā İmām etme қаpıñdan el-amān rü el-amān (K.2/10)

Pādşāhım rüg-i pāk-i Ağmed-i Muhtār için
İki ‘ālemde Zekīyi senden ayırma amān (K.2/13)

Evlād-ı Muşşafādan ayırma bizi amān
İsterse tende cān ola isterse çıқа cān (Mes.3/12)

Ervāh-ı enbiyā ile қıl āšnā bizi
Қılsın қаbül-i dergehi ol Murşazā bizi (Mes.3/18)

Kerbela mersiyelerindeki bir diğer özellik ise dua ile birlikte beddua bölümlerinin bulunmasıdır (Arslan ve Erdoğan 2009). Divan şairleri, şiirlerinde feleğe ve ağyara beddua ederler. Zekî'nin şiirlerinde de böyle alışlagelmiş beddua kullanımları vardır. Ancak Zekî'nin beddua ve lanetine Kerbelâ'daki faciadan Yezit'tir.

Ol Yezîd ibn-i Yezîde ola la'net her dem
Heme evlādına a'vānına yevmü'l-mîzān (K.1/8)

İster isen 'izzeti terk ediben 'işreti
Her dem ü ān la'neti cān-ı Yezîdān қıl (G.111/5)

Tā olur emr-i Ĥudā ile bu 'ālem қа'im
Yezîdiñ cānına a'vānına la'net dā'im (Ter.1/4)

2.2.5. Adı geçen kişiler

Hz. Muhammed

Divan'da; “Mustafa, Ağmed, Çağğ rehberi, Rehber-i şehri-i çağğıkat, hidāyet meş'ālī” gibi isim ve sıfatlarla anılmak suretiyle yer alır. Zekî, Hz. Muhammed'in, ālemin övüncü, kerem sahibi, cihanın padişahı, Allah'ın sevgilisi, dünyadaki canlıların rehberi, peygamberlerin en hayırlısı, dinin sultanı, kulların en büyük yardımcısı, şefaatchisi olduğunu çeşitli şiirlerinde dile getirmiştir. Ayrıca Zekî'nin şiirlerinde Hz. Muhammed, çoğunlukla Hz. Ali ile birlikte anılır. Kerbelâ mersiyelerinde ise Zekî, feleğe sitem ederken Hz. Peygamber'den utanıp utanmadığını sorar; Hz. Hüseyin'in, Hz. Peygamber'in gözünün nuru olduğunu söyler:

Hıç gelmez mi ġayā' Hazret-i Peyğamberden
Saña ey çarĥ-ı deni keç-rev-i bī-ār felek (Ter.1/2)

Nür-ı 'ayn-ı Muşşafā dil-pāre-i şir-i Ĥudā
Rüg-i Zehrā pādşāh-ı zümre-i kerrübiyān (K.2/3)

Hz. Ali

Hz. Ali sevgisi yalnız Alevî-Bektaşî edebiyatını değil din etkisindeki edebiyatın bütününe etkilemiş bir olgudur. Hz. Ali'nin cenkleri ve kahramanlığı mensur halk hikâyelerinin başlıca konularından olmuş, Hz. Ali'ye bağlı mazmunlar gerek halk, gerekse Divan şiirinde sıkça kullanılmıştır. Hz. Ali; veliliği, güzelliği ve kahramanlığı dolayısıyla çeşitli adlarla anılmış ve edebiyata bu adlarla girmiştir. Bu adların belli başlıları şunlardır: "Aliyyü'l-Murtaza, Esedullahü'l-Galib, Haydar, Haydar-ı Kerrar, Ebu Türeb, Ebu'l-Hasen, Şah-ı Merdân, Şah-ı Evliyâ, Şîr-i Yezdân" (Özkırımlı, 1993: 194).

Zekî'nin şiirlerinde Hz. Ali; "Çaydar, Murşazâ, Çaydar-ı Kerrâr" ve "Şâh-ı Merdân" gibi adlarla geçmektedir. Divan, "Vaşf-ı Çazret-i Şâh-ı Merdân" adını taşıyan bir şiirle başlar:

Çulzüm-i luşf u mürüvvedir 'Alî
Bağr-ı bî-ka'r-ı fütüvvedir 'Alî
Hâzin-i sırr-ı Cenâb-ı Kibriyâ
Noğşa-i bâğ-ı nübüvvedür 'Alî (Mur.1/1)

Bu şiirde Hz. Ali'nin hikmet kaynağı, Allah'ın kudret eli, kahramanlık meydanının merdi, Hayber fatihi, âleme hidayet güneşi, hakikat meydanının aslanı, vahdet çölünün süvarisi, âleme rahmet, Zülfikâr sahibi, bütün peygamberlerin sevgilisi, bütün peygamberlerin ilmüne vakıf, Hz. Muhammed'in yoldaşı, velayet mülkünün amiri olduğu söylenir:

Lî ma'allâh gülşeni menzil-gehi
Cebra'ildir päs-bân-ı dergehi
Şanmasın bu nuşkumı ey dil tehi
'Âşık u ma'sûk-ı ğazredür 'Alî (Mur.1/15)

Kerbela mersiyelerinde ise Hz. Ali, Hz. Hüseyin'in babası olması nedeniyle yer alır:

Nür-ı 'ayn-ı Muşşafâ dil-päre-i şîr-i Hüdâ
Rûğ-ı Zehrâ pädşâh-ı zümre-i kerrübiyân (K.2/3)

Hz. Hüseyin

Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Fâtıma ve Hz. Ali'nin küçük oğulları olan Hz. Hüseyin, Kerbela olayının merkezinde yer alan bir şahsiyettir ve "Şehîd" lakabıyla meşhur olmuştur (Arslan ve Erdoğan 2009: 3). Zekî'nin Divan'ında en fazla ismi geçen şahsiyetlerinden birisi Hz. Hüseyin'dir.

Zekî'nin şiirlerinde Hz. Hüseyin; Kerbela ve Muharrem matemi gibi

kavramlarla beraber anılmaktadır. Aşağıdaki gazelde Hz. Hüseyin, “Şâh-ı Kerbelâ” olarak nitelendirilmiş ve gazel ona hitaben oluşturulmuştur:

SİNEMİ ÇAK ETDİ DEST-İ GÂM YÂ ŞÂH-İ KERBELÂ
 DİDEDEN ‘AŞKUÑLA AQSIN NEM YÂ ŞÂH-İ KERBELÂ
 ŞİĞ-İ DERD Ü MİĞNETİÑ BİÑ PÂRE KILDI BAĞRIMI
 GÂZRETİNDEN DİL DİLER MERHEM YÂ ŞÂH-İ KERBELÂ
 RÛZ ŞEB YANMAĞDA CÂN U DİL FİRÂKİÑLA HEMİN
 ÇEKMEDE EJDER MİSÂLİ DEM YÂ ŞÂH-İ KERBELÂ
 ĞARÇ-İ HÛN-ÂB-İ BELÂ OLSAM YİNE SENDEN ÜMİD
 EYLERİM DÂ’İM TEMENNÂ EM YÂ ŞÂH-İ KERBELÂ
 KELB-İ DERGÂHIÑ GULÂM-İ DERDMENDİÑ BU ZEKİ
 OLDI ĞURBETDE ESİR-İ GÂM YÂ ŞÂH-İ KERBELÂ (G.12)

Bu gazelde Zekî'nin Hz. Hüseyin'e duyduğu sevgiyi ve muhabbeti görmek mümkündür. Onun ölümüne duyduğu üzüntü ve ona yakın olma isteği Zekî'nin Kerbela mersiyelerindeki baskın unsurlardır.

Hz. Fatma / Zehra

Hz. Muhammed'in kızı, Hz. Ali'nin eşi, Hz. Hasan ve Hüseyin'in annesidir. Zehra lakabıyla da bilinen Hz. Fatma, Türk kültüründe yakından tanınan bir şahsiyettir. Peygamberin kızı ve Hz. Ali ile evli olması nedeniyle bütün İslam coğrafyasında sevilen bir kişi olmuştur. Kültürümüzde “Fatma Ana” adıyla da yaygındır.

Şair, Hz. Ali'yi anlattığı ve övdüğü şiirinde onun Hz. Fatma'nın / Zehra'nın eşi olduğunu söyler:

İBN-İ ‘AMM-İ PÂDŞÂH-İ ENBİYÂ
 ZEVC-E ZEHRA İMÂM-İ ETQİYÂ
 VÂLİD Ü SİBŞEYN-İ ŞÂH-İ AŞFİYÂ
 CÂMİ-İ SİRR-İ ĞAÇIĞATDIR ‘ALİ (K.1/11)

On İki İmam

Alevilik-Bektaşilik'te 1. Hz. Ali, 2. Hz. Hasan, 3. Hz. Hüseyin, 4. Zeynelabidin, 5. Muhammed Bâkır, 6. Câfer-i Sadık, 7. Musa Kâzım, 8. Ali Rızâ, 9. Muhammed Takî, 10. Ali Nakî, 11. Hasan-el Askerî ve 12. Mehdî, On İki İmam olarak bilinirler (Necefzâde, 1966).

Divan'da On İki İmam, “İmâm-ı Çasan, Zeynü'l-âbid, Bâkır, Câfer, Kâzım, Rızâ, Taqî, Naqî, ‘Askerî, Mehdî” adlarıyla özellikle mersiyelerde yer almaktadırlar. Aşağıdaki şiirde Zekî, on iki imamdan bazılarını Kerbela vasıtasıyla anmakta ve onların vasıtasıyla Allah’tan yardım dilemektedir:

Gürmet-i Çazret-i Mağmüd-ı Muğammed ‘Arabî
 Dañi ol kân-ı kerem Şâh-ı ‘Alî rûğ-ı nebî
 Hem İmâm-ı Çasan ol hulğ-ı Rızâ luğf-ı ‘amım
 Hem de ol şâh-ı şehidân-ı ‘azizü'n-nebî
 Zeynü'l-âbid ile hem Bâkır u Câfer Kâzım
 Şeh Rızâ ile Taqî hem Naqî ümm ü nebî
 ‘Askerî Mehdî için çâr-değ-i ma’sûm-ı Hûdâ
 Zekî bañş et eger var ise terk edebi
 Olsun ervâğ-ı imâmâna salât ile selâm
 Heme demdir heme ân tâbe ilâ-yevm-i kıyâm (Ter.1/5)

Sonuç

Zekî, Divan’ı ve Divan şiirindeki Kerbela mersiyeleri üzerine yapılan tespit ve değerlendirmelerin sonucunda şunları söylemek mümkündür:

1. Zekî'nin hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak divanda Keçecizâde İzzet Molla, Osman Nuri Paşa ve Galip Paşa gibi XIX. yüzyılda yaşamış şahsiyetler için düşürülmüş tarihler, Zekî'nin XIX. yüzyılda yaşamış bir şair olabileceğini düşündürmektedir. Zekî'nin bilinen tek eseri divanıdır. Divanda 191 gazel, 4 kaside, 6 murabba, 2 muhammes, 7 tahmis, 7 müseddes, bir terkeb-i bend, 6 şarkı, 11 tarih, 3 mesnevi, 7 beyit ve 4 tamamlanmamış şiir olmak üzere 248 şiir bulunmaktadır.

2. Türk edebiyatını derinden etkilemiş tarihi bir vaka olan Kerbela olayı, Divan şiirinde de yansımaları bulmuştur. Bu konuda özellikle mersiye türünde çok sayıda şiir kaleme alınmıştır. Bu şiirlerde Kerbela'daki elim olay anılarak, Hz. Hüseyin'in vefatına duyulan üzüntü dile getirilmiştir.

3. 19. yüzyıl Divan şairlerinden birisi olan Zekî, şiirlerinde Alevilik-Bektaşilik unsurlarını yoğun bir şekilde kullanmıştır. Gazel, kaside, mesnevi gibi nazım şekilleriyle kaleme aldığı şiirlerinde Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fatma gibi şahsiyetleri sık sık anmış, onları övmüş ve onlara hayır duada bulunmuştur.

4. Zekî Divan'ında özellikle Kerbela'yı konu edinen şiirler bulunmaktadır. Divan şiirinde kullanılan hemen her türlü nazım şekliyle kaleme alınan bu şiirlerde Kerbela'da vuku bulan olaya temas edilip burada vefat edenlere duyulan üzüntü dile getirildiği gibi Yezit ve taraftarlarına da lanet okunmuştur. Bu bakımdan Zekî

de hem sözlü edebiyatta hem Divan şiirindeki Kerbela mersiyesi yazma geleneği çerçevesinde hareket etmiştir. Zekî'nin bu konuda divan şiiri geleneğine uygun hareket ettiğini söylemek mümkündür.

5. Zekî, Kerbela mersiyelerinde bu olayın Muharrem ayında gerçekleştiğini, bu ayın matem ayı olduğunu, bu ayda Hz. Hüseyin ve beraberindekiler için ağlanması gerektiğini, ancak bu şekilde insanların teskin olabileceğini, bu olayda vefat eden Hz. Hüseyin ve diğerlerinin masum olduklarını ve yok yere öldürüldüklerini söylemiştir. Ayrıca mersiyelerden Muharrem ayında Kerbela olayının anıldığı ve bu ayda bazı yas geleneklerinin de oluşmuş olduğu anlaşılmaktadır.

6. Zekî, mersiyelerinde böyle hazin bir olayın gerçekleşmesinden feleği sorumlu tutar ve ona sitemde bulunur. Mersiyelerde öne çıkan diğer bir husus ise yastır. Zekî, Kerbela olayının yıl dönümünde Müslümanların yasa bürünmesi gerektiğini söyledikten sonra Hz. Hüseyin'e hayır duada, Yezit'e ise bedduada bulunur. Bu yönüyle Zekî, Kerbela etrafında oluşmuş lanet edebiyatına da katkı yapmıştır. Ayrıca Zekî, mersiyelerinde Hz. Muhammet başta olmak üzere Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Fatma ve On İki İmam'ı anar, derdini ve üzüntüsünü onlarla paylaşır. Kısacası Zekî, Kerbela'yı şiiriyle anmak isteyen bütün Divan şairleri gibi Hz. Hüseyin'i övmüş ve onun ölümüne duyduğu üzüntüyü Divan şiirinde kullanılan mazmunlarla dile getirmeye çalışmıştır.

Kaynakça

- AND, Metin. (2002). *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ARSLAN, Mehmet ve ERDOĞAN, Mehtap (2009). *Kerbelâ Mersiyesi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ARSLAN, Mehmet ve AKSOYAK, i. Hakkı. (1996). "Gelibolulu Mustafâ Âli'nin Kerbelâ Mersiyelerini Muhtevî Bir Risâlesi: "Subhatü'l-Abdâl", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2, 49-67.
- ARI, Ahmet. (2005). "Şeyh Galib'in Poetikası". *Osmanlı Araştırmaları*, XXVI: 51-72.
- ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim. (1985). *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eşâr*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- BEŞE, M. Enver. (1941). "Anadolu Bektaşî Köylerinde Muharrem Ayını". *Halk Bilgisi Haberleri*, 10(115), Mayıs: 158-160.
- BİLGEGİL, Kaya. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ÇAĞLAYAN, Bünyamin. (1997). *Kerbelâ Mersiyesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- ÇAPAN, Pervin. (2005). *Mustafa Safâyi Efendi- Tezkire-i Safâyi (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil. (1999). *Türk Mesnevi Edebiyatı 15. yy. Kadar (Sultan II. Murad Devri 824-855/1421-1451)*. İstanbul: Kitabevi.
- DİLÇİN, Cem. (1986). "Divan Şiirinde Gazel". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. LII(415-417), Temmuz-Ağustos-Eylül: 78-247.
- GÜNGÖR, Şeyma. (2003). "Maktel-i Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 27: 456-457.
- İPEKTEN, Haluk. vd. (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İSEN, Mustafa. (1994). *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, Mustafa. vd. (2003). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- KURNAZ, Cemal ve TATÇI, Mustafa. (2001). *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâili, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- MENGİ, Mine. (1983). "Eski Edebiyatımızın Mersiyelerine Toplu Bir Bakış". *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, II, İzmir: 91-101.
- MENGİ, Mine. (1997). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi Metinler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- NECEFZÂDE, Yakup Kenan. (1966). *Ehl-i Beyt ve 12 İmam*. İstanbul: Yeni Şark Maarif Kütüphanesi.
- NOYAN, Bedri. (1985). *Bektâşilik Alevilik Nedir?* Ankara: Can Yayınları.
- NOYAN, Bedri. (1999). *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik II*. Ankara: Ardiç Yayınları.
- ÖZKIRIMLI, Atilla. (1993). *Toplumsal Bir Başkaldırımın İdeolojisi Alevilik-Bektâşilik*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- ŞAHİN, Gülay. (2008). *Zekî Divanı, İnceleme-Metin-Dizin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, Kâşif. (2001). *Güftü ve Teşrifâtü's-Şu'arâsı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.